

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АДАПТАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ДО УМОВ МІНЛИВОГО КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

FORMATION THE THEORETICAL BASIS OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE ADAPTATION SYSTEM TO THE CHANGES OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT

Сікетіна Н.Г.

асистент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Siketina Natalya

Assistant of the Department
of Economic Analysis and Accounting,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Стаття присвячена актуальним питанням адаптації промислових підприємств під впливом мінливого конкурентного середовища. Досліджено теоретичні питання економічних категорій «адаптація», «зовнішнє середовище» та «система адаптації» щодо промислових підприємств. Визначено класифікацію факторів зовнішнього середовища на основі аналізу літературних джерел. Розглянуто структуру адаптації систем та виділено її два основні види – параметричну та структурну адаптацію. Визначено теоретичний базис вивчення процесу формування системи адаптації промислового підприємства. Теоретичний базис наведено у вигляді взаємозалежної сукупності базових категорій, таких як «система», «формування», «адаптація», «середовище», «підприємство». Адаптацію промислового підприємства визначено як здатність підприємства генерувати певний рівень чистого доходу і конкурентоспроможності продукції під час входження у мережеву структуру на тривалій основі, що займає верхній рівень ієрархії адаптаційних ознак підприємства у мінливому конкурентному середовищі.

Ключові слова: адаптація, базис, система, підприємство, середовище, можливості.

Стаття посвящена актуальним вопросам адаптации промышленных предприятий под влиянием меняющейся конкурентной среды. Исследованы теоретические вопросы экономических категорий «адаптация», «внешняя среда» и «система адаптации» относительно промышленных предприятий. Определена классификация факторов внешней среды на основе анализа литературных источников. Рассмотрена структура адаптации систем и выделены ее два основных вида – параметрическая и структурная адаптация. Определен теоретический базис изучения процесса формирования системы адаптации промышленного предприятия. Теоретический базис представлен в виде взаимосвязанной совокупности базовых категорий, таких как «система», «формирование», «адаптация», «среда», «предприятие». Адаптация промышленного предприятия определена как способность предприятия генерировать определенный уровень чистого дохода и конкурентоспособности продукции при вхождении в сетевую структуру на длительной основе, что занимает верхний уровень иерархии адаптационных признаков предприятия в меняющейся конкурентной среде.

Ключевые слова: адаптация, базис, система, предприятие, среда, возможности.

An industrial enterprise is such a market economy entity that, depending on the state of material production, NTP and service, provides a certain level of social production and wealth in the country. At the same time, in the process of its interaction with the changing external, and consequently, the internal environment, the functioning of the enterprise is at risk of its impact. A characteristic feature of the current stage of development of the world economy is its high dynamism and high speed of the process of formation of market relations. Therefore, a considerable number of domestic industrial enterprises, in the face of the financial crisis, have shown their unwillingness to respond to such changes and confidently adapt to them in the external and internal environment. In recent years, the content of competition has changed and is winning over an entity whose knowledge enables it to create competitive advan-

tages, that is, to identify the potential of any value, to generate unique ideas and knowledge that may interest future consumers of its products. Effective solutions to such problems contribute to the growth of the national economy and increase in its investment attractiveness as well. The main objective of the article is to substantiation of the theoretical basis for the formation of an enterprise adaptation system to the conditions of dynamic competitive environment. The specific socio-economic reality of domestic industrial enterprises is variable, diverse and complex. These properties of economic reality are the main causes of the difficulties of its scientific knowledge. The extremely changing nature of the market environment distorts market conditions, when traditional methods of conducting economic activity no longer guarantee the maintenance of the acquired market positions. The process of forming market relations in Ukraine has its own characteristics and characterized by a high degree of asymmetry regarding the potential of production of competitive products. It may induce individual industrial enterprises to make it impossible to produce competitive products. Theoretical basis for the study of the process of forming the adaptation system of an industrial enterprise presented in the form of an interdependent set of basic categories: adaptation, basis, system, enterprise, environment, and opportunities, potential. The proposed definitions can used to create a system for adapting the structure of an industrial enterprise in a changing competitive environment.

Key words: adaptation, basis, system, enterprise, environment, opportunities.

Постановка проблеми. Постійне зростання динаміки середовища в умовах глобалізації та трансформації економіки України у світову вимагає від вітчизняних підприємств застосування системних процесів адаптації відповідно до тенденцій на постійній основі. Більшість вітчизняних промислових підприємств, які мали налагоджену систему виробничо-господарської діяльності, виявилися нездатними своєчасно та адекватно реагувати на зміни у нестійкому зовнішньому середовищі, тому що мають нерозвинену систему адаптації, що значно знижує можливість управління. У зв'язку з цим актуальним стає розвиток теоретичної бази щодо адаптації системи управління та формування ефективної організаційно-економічної системи адаптації промислового підприємства до мінливих умов зовнішнього середовища з урахуванням впливу факторів та наявного власного потенціалу суб'єкта господарювання. Розвиток промислових підприємств у сучасних умовах потребує теоретичних і практичних досліджень інноваційних систем нового типу. Це стосується виникнення галузі 4.0, яка являє собою четвертий етап науково-технічної революції і визначає нову форму промислової інтеграції і взаємодії суб'єктів виробничого процесу в межах структури мережі. Застосування заходів адаптації вітчизняних підприємств може сприяти підвищенню рівня ефективності їхньої діяльності. Нині додаткові дослідження потребують кількісних та якісних критеріїв адаптації мережевих структур та їхньої ефективності у діяльності підприємств [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питанням функціонування підприємств, їхньої адаптації та виживання в умовах динамічного зовнішнього середовища, забезпечення відповідності внутрішніх характеристик підприємства та його оточення через вибір стратегії з безлічі альтернатив з урахуванням тенденцій зміни зовнішнього середовища були присвячені роботи А.Е. Воронкової, Н.Л. Гавкалової, С.А. Меховича, В.М. Нижник,

К.Є. Орлової, О.М. Полінкевич, Л.В. Соколової та інших [1–8].

Аналіз наукових праць у галузі теорії адаптації та управління адаптацією показує відсутність чіткої системи адаптації вітчизняних підприємств до зміни конкурентного середовища та вказує на необхідність подальшого поглибленого вивчення управлінської діяльності щодо аспектів забезпечення системи адаптації промислових підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування теоретичного базису формування системи адаптації підприємства до умов динамічного конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування системи адаптації кожного підприємства до умов мінливого конкурентного середовища (УМКС) перебуває під впливом факторів, які об'єктивно визначають його діяльність.

Однак їхнє розмаїття звужується набуттям конкурентних переваг у конкурентній боротьбі на ринку. Активізація використання потенційних можливостей підприємства (його потенціалу) має базуватися на якісному теоретичному базисі. Це зумовлює необхідність оновлення бази знань у напрямі формування системи адаптації підприємства у невизначеному, мінливому середовищі.

Дослідження факторів зовнішнього середовища у формуванні системи адаптації реалізується відповідно до загальної концепції аналізу зовнішнього середовища, що включає такі основні етапи, як структуризація зовнішнього середовища, визначення критичних точок, збирання інформації та визначення методичного інструментарію дослідження, а також узагальнення отриманих висновків [2, с. 174].

Аналіз факторів зовнішнього середовища, їхню класифікацію та структуру розглянуто в роботі [3, с. 33–37], а також обґрунтовано необхідність безперервного моніторингу факторів

зовнішнього середовища функціонування підприємства, оскільки в умовах високої конкуренції воно перебуває під їхнім постійним досить мінливим впливом.

Відзначимо, що в сучасній науковій літературі є розмаїття підходів до тлумачення сутності поняття «адаптація». Тому доцільною є систематизація відповідних дефініцій у певні групи за визначеними ознаками.

К.Є. Орлова визначає три ключові підходи до тлумачення сутності адаптації – системний, процесний та цільовий [4, с. 25]. Також дослідниця пропонує авторське визначення адаптації як процесу пристосування підприємства до зовнішніх мінливих умов, що включає в себе систему організаційно-економічних та соціальних регуляторів, передбачає зміни у структурі, управлінні та функціональних процесах, які протікають в організації, і має на меті забезпечення стійкості функціонування та розвитку соціально-економічної системи у довгостроковій перспективі.

Інша вітчизняна дослідниця А.Е. Воронкова розглядає адаптацію крізь призму забезпечення конкурентоспроможності потенціалу промислового підприємства [5, с. 205]. А.Е. Воронкова використовує класифікацію факторів зовнішнього середовища щодо моделі адаптивної реакції підприємства [5].

Слід погодитись із А.Е. Воронковою щодо превалювання фактору конкурентоспроможності у системі адаптації підприємства до елементів зовнішнього середовища.

Слід відзначити думку Н.Л. Гавкалової щодо стратегічного управління, яка виділила такий важливий елемент теоретичного базису, як принципи стратегічного управління персоналом: комплексність; цілеспрямованість; системність; узгодженість інтересів керівників і підлеглих у межах забезпечення ефективної діяльності підприємства; гнучкість; ефективність [6, с. 127].

Спираючись на вищенаведені дослідження, розглянемо складники теоретичного базису системи адаптації промислового підприємства до умов мінливого конкурентного середовища.

Визначено такі принципи складники формування системи адаптації підприємства, як: визначення цілей адаптації підприємства; визначення теоретичного інструментарію адаптації підприємства; наукове обґрунтування формування системи адаптації промислового підприємства до УМКС.

Теоретичний базис вивчення процесу формування системи адаптації промислового підприємства, на погляд автора, можна представити у вигляді взаємозалежної сукупності базових категорій і відповідних понять, які наведені на рис. 1.

Рис. 1. Теоретичний базис формування поняття «формування системи адаптації підприємства»

Джерело: авторська розробка

Основними категоріями в межах досліджуваного питання є: система, формування, адаптація, середовище, підприємство, потенціал. Конкретні наукові методи, ґрунтуючись на матеріалістичній діалектиці, виконують методологічні функції. Організація управління процесом розвитку конкурентного потенціалу підприємства реалізується через систему, що відповідає певній історичній добі, з притаманними їй формами, методами, засобами.

Теоретичні передумови створення системи адаптації підприємства в умовах мінливого конкурентного середовища спираються на загальні принципи і досвід планування, відомі підходи до синтезу систем, теорію управління адаптивними системами, загальну теорію систем, алгоритми адаптації [7, с. 209–211].

Об'єктом дослідження є процеси адаптації на підприємстві. Підприємство розглядається як самостійний суб'єкт господарювання, а також як система – поєднання складових підрозділів. За умови діяльності підприємства як складника мережевої структури (інноваційного кластеру) системний підхід розширюється на всю мережеву структуру.

Отже, промислове підприємство розглядається як елемент мережевого формування при динамічних змінах зовнішнього середовища, причому доволі часто характеризується негнучкістю адаптації до його мінливості. Поширення мережевих формувань та створення виробничо-інноваційних кластерів привело до визнання їх як ефективної форми підвищення конкурентоспроможності окремих промислових підприємств, підкресленого прийняттям Європейського кластерного Меморандуму. Слід відзначити, що, діючи окремо, промислове підприємство не має тих конкурентних переваг, якими відрізняються мережеві формування. Вразливість позицій суб'єктів промисловості також зумовлена тією обставиною, що останнім доводиться не тільки вступати в конкуренцію з

іншими підприємствами на внутрішньому ринку, але й намагатися конкурувати на зовнішньому.

Система адаптації промислового підприємства являє собою проведення діяльності щодо забезпечення конкурентного становища підприємства, а також становлення і розвиток ефективних відносин у межах підприємства чи мережевого формування. Підходи щодо сутності поняття «система адаптації» розглянуто в таблиці 1.

Для промислових підприємств – учасників мережевого формування використовується категорія «виробничо-інноваційний потенціал», який розглядається у вигляді здатності кластера випускати не відокремлені вироби, а взаємопов'язану конкурентоспроможну продукцію (цілісну систему) на основі реалізації у виробництві промислового підприємства-учасника кластеру інноваційних нововведень і винаходів та його модернізації тощо [8, с. 95].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На підставі проведеного аналізу визначено, що є досить великий перелік класифікацій складників зовнішнього середовища, до яких можна віднести розглянуті складники (рис. 1–2). Погляд на адаптацію як на пристосування є найбільш поширеним, характеризує саму суть адаптації та може використовуватися у будь-якій галузі науки. Це значення адаптації використовують, коли говорять про загальні питання, не заглиблюючись у суть проблеми. Ключовий підхід до тлумачення сутності адаптації – системний, що розглядає кластер як систему взаємодії підприємств (членів кластеру з їхнім внутрішнім середовищем).

Слід визначити адаптацію промислового підприємства як здатність підприємства генерувати певний рівень чистого доходу і конкурентоспроможності продукції під час входження у мережеву структуру на тривалій основі, що займає верхній рівень ієрархії адаптаційних ознак під-

Таблиця 1

Підходи до сутності поняття «система адаптації» до УМКС

№ з/п	Підхід	Сутність підходу
1	Системний	Адаптація розглядається як функція здатності мережевого формування (кластеру) як соціально-економічної системи до розвитку та самовдосконалення на основі взаємодії: а) підприємств – членів мережі поміж собою; б) мережевого формування з регіональним оточенням; в) мережевого формування із зовнішнім оточенням
2	Процесний	Адаптація визначається як процес, що відбувається під час реалізації мережевих ініціатив і кінцевих проектів та взаємодії мережевого формування із середовищем
3	Цільовий	Адаптація визначається як інструмент досягнення певної стратегічної мети – конкурентоспроможності мережевого (кластерного) формування та його сталого стану
4	Діяльнісний	Адаптація визначається як механізм економічних і соціальних регулювань, що дають змогу системі зберігати (змінювати) напрям і темп розвитку незалежно від впливу зовнішніх факторів

Джерело: авторська розробка

приємства у мінливому конкурентному середовищі. Система адаптації промислового підприємства характеризує проведення діяльності щодо забезпечення конкурентного становища підприємства, а також становлення і розвиток ефективних відносин у межах підприємства чи мережевого формування.

Перспективою подальших досліджень у межах поглиблення висвітлених положень є проведення аналізу внутрішніх можливостей (виробничо-інноваційного потенціалу), аналізу факторів зовнішнього середовища, які впливають на його діяльність, а також вибір базової стратегії щодо адаптації промислового підприємства до УМКС.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мехович С.А., Сікетіна Н.Г. Особливості системи адаптації мережевих структур промислових підприємств [Електронний ресурс] // *Приазовський економічний вісник : електрон. наук. журн.* 2019. Вип. 3 (14). С. 200–204. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/35.pdf, вільний (дата звернення 07.11.2019 р.).
2. Нижник В.М. Методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на бізнес-процеси промислових підприємств / В.М. Нижник, О.М. Полінкевич // *Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент.* 2012. Вип. 9 (2). С. 334–345. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2012_9\(2\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2012_9(2)_49) (дата звернення: 20.09.2016).
3. Дослідження та оптимізація економічних процесів у готельно-ресторанному бізнесі : кол. монографія / Т.С. Шовкопляс та ін.; ред.: Н.В. Якименко-Терещенко, Є.М. Строков. Харків : НТУ «ХПІ», 2019. 100 с.
4. Орлова К. Організаційно-економічні засади адаптації підприємств добувної промисловості до зовнішнього середовища [Електронний ресурс] *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2013. Вип. 1 (8). С. 181–189. URL : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13okedzs.pdf>. (дата звернення: 20.09.2014).
5. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация : монография / А.Э. Воронкова. Луганск : Изд-во ВУН У, 2004. – 315 с.
6. Теоретичний базис формування системи стратегічного управління персоналом / Н.Л. Гавкалова // *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. Економічні науки.* 2014. № 6. С. 125–129.
7. Соколова Л.В. Організаційно-економічне забезпечення адаптації підприємств до невизначеності бізнес-середовища : автореф. дис....доктора екон. наук : 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами» ; Доньк, 2006. 34 с.
8. Сікетіна Н.Г. Виробничо-інноваційний потенціал як елемент адаптації підприємств України до мінливих умов / Н.Г. Сікетіна // *Науковий вісник Ужгородського університету : Сер. : Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* Ужгород : УжНУ, 2019. № 23, ч. 2. С. 91–95.

REFERENCES:

1. Mekhovych S.A., Sikjetina N.Gh. (2019) Osoblyvosti systemy adaptacii merezhevykh struktur promyslovykh pidpryemstv [The system features adaptation network structures industry]. *Ekonomichni nauky. Ser. : Ekonomika ta menedzhment (electronic journal)*, vol. 3 (14), pp. 200–204. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/35.pdf (accessed 10 November 2019).
2. Nyzhnyk V.M., Polinkevych O.M. (2012) Metody ocinky vplyvu faktoriv zovnishnjogho seredovyshha na biznes-procesy promyslovykh pidpryemstv [Methods of estimation of influence of environmental factors on business processes of industrial enterprises]. *Ekonomichni nauky. Ser. : Ekonomika ta menedzhment (electronic journal)*, vol. 9 (2), pp. 334–345. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2012_9\(2\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2012_9(2)_49) (accessed 10 September 2019).
3. Doslidzhennja ta optymizacija ekonomichnykh procesiv v ghoteljno-restorannomu biznesi : kol. monoghrafija (2019) / T. S. Shovkopljias [ta in.]; [red.: N. V. Jakymenko-Tereshhenko, Je. M. Strokov] Kharkiv: NTU “KhPI”, 2019. 100 p. (in Ukrainian)
4. Orlova K. (2013) Orghanizacijno-ekonomichni zasady adaptacii pidpryemstv do buvnoji promyslovosti do zovnishnjogho seredovyshha [Organizational and economic principles of adaptation of extractive industry enterprises to the external environment] [Elektronnyj resurs] *Socialjno-ekonomichni problemy i derzhava.* vol. 1 (8). pp. 181–189. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13okedzs.pdf>. (Accessed 10 September 2014).
5. Voronkova A.Э. (2004) Strategicheskoe upravlenye konkurentosposobnym potentsyalom predpryatyja: dyaghnostyka y orghanyzacyja : monoghrafyja. Lughansk : Yzd-vo VUNU. 315 p. (in Russian).
6. Ghavkalova N.L. (2014) Teoretychnyj bazys formuvannja systemy strategichnogho upravlinnja personalom [Theoretical basis for the formation of strategic personnel management system] *Naukovyj visnyk Poltavskogho universytetu ekonomiky i torghivli. Ser. : Ekonomichni nauky* [Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade] Vol. 6. pp. 125–129.
7. Sokolova L.V. *Organizational and economic provision of adaptation of enterprises to the uncertainty of the business environment* [Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia adaptatsii pidpryemstv do nevyznachenosti biznes-seredovyshcha] (PhD Thesis), Donetsk: Donetsk National University.
8. Sikjetina N.Gh. (2019) Vyrobnycho-innovacijnyj potencial jak element adaptacii pidpryemstv Ukrajinny do minlyvykh umov [Production and innovation potential as an element of adaptation of Ukrainian enterprises to changing conditions] *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho universytetu : zb. nauk. pr. Ser. : Mizhнародni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo.* Uzhghorod [Uzhghorod University Scientific Bulletin: Coll. of sciences. Series: International Economic Relations and the World Economy] Vol. 23. pp. 91–95.